

Uwagi o roli rent rodzinnych i uprawnień członków rodziny w polskim systemie emerytalnym

Ocena systemu emerytalnego w Polsce wymaga uwzględniania rent rodzinnych oraz rozmaitych uprawnień przyznanych w ramach systemu emerytalnego członkom rodziny i innym osobom wskazanym przez ubezpieczonego. Sytuacja rodziny po śmierci ubezpieczonego jest zabezpieczana przede wszystkim przez rentę rodzinną w ramach odrębnych ubezpieczeń rentowych. Renta rodzinna jest świadczeniem alternatywnym, a nie uzupełnieniem emerytur, gdyż pozostały przy życiu małżonek lub inny członek rodziny może wybrać, czy korzystniejsze dla niego jest własne świadczenie emerytalne lub rentowe czy renta rodzinna. Zróżnicowany jest zakres przedmiotowy oraz uwarunkowania zastosowania poszczególnych rozwiązań dotyczących rozpadu małżeństwa i śmierci ubezpieczonego lub emeryta. Zasadniczo ich wpływ na wypełnianie funkcji (adekwatność) systemu emerytalnego jest nikły.

Słowa kluczowe: emerytura, renta rodzinna, śmierć, rodzina

Otrzymano: 14.09.2017

Zaakceptowano po recenzjach: 20.07.2018

Wprowadzenie

Z art. 67 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹ można wyprowadzić wniosek, że celem systemu emerytalnego jest realizacja prawa obywatela² do zabezpieczenia społecznego po osiągnięciu wieku emerytalnego. Jako element polityki społecznej i gospodarczej państwa³ system ten ma uwzględniać dobro rodziny (art. 71 ust. 1 Konstytucji RP). Dlatego powinno być ono brane pod uwagę w dyskusji o tzw. adekwatności systemu emerytalnego, rozumianej jako zdolność systemu emerytalnego do wypełniania funkcji, do której został powołany⁴.

Skutki przejścia na emeryturę albo śmierci ubezpieczonego lub emeryta dotyczą wielu osób. Ilustruje to Konwencja nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego⁵, w której typowy uprawniony jest opisany jako „mężczyzna mający żonę w wieku uprawniającym do renty” albo „wdowa mająca dwoje dzieci”. W polskim systemie ubezpieczeń społecznych metoda obliczania wysokości emerytury nie zależy od sytuacji rodzinnej ubezpieczonego. Występują jednak rozwiązania, które uwzględniają rodzinę i pośrednio wpływają na wysokość świadczeń.

W analizach prawa ubezpieczeń społecznych należy uwzględniać pozaubezpieczeniowe świadczenia zabezpieczenia społecznego, prawo rodzinne, które zobowiązuje małżonków do przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli⁶, i przewiduje obowiązek zapewniania określonym osobom środków utrzymania (obowiązek alimentacyjny), a także stosunki faktyczne, gdy utrzymanie zapewniane jest przez łączone dochody w ramach innego kręgu osób niż wyznaczony przez prawo rodzinne. Relacje te stają się coraz bardziej złożone wskutek zmian społecznych oraz rozwoju prawa zabezpieczenia społecznego, w szczególności reformy systemu emerytalnego rozpoczętej w 1999 r.

Wybrane instytucje prawa emerytalnego zostaną poddane analizie dogmatyczno-prawnej z punktu widzenia aksjologii systemu oraz sytuacji rodzin, stosunków między członkami rodziny i osobami trzecimi. Osobno należy rozpatrywać regulację dotyczącą okresu poprzedzającego osiągnięcie wieku emerytalnego oraz okresu po osiągnięciu wieku emerytalnego.

1 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.).

2 W liczbie pojedynczej; zob. art. 68 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym „obywatelom” zapewnia się równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej.

3 W Konstytucji RP postanowienie o prawie do zabezpieczenia społecznego znajduje się pośród wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych.

4 Niniejsze opracowanie jest rozwinięciem tez referatu przedstawionego podczas konferencji naukowej „Adekwatność systemów emerytalnych” (Warszawa, 24–25 kwietnia 2017). Pojęcie „adekwatność” jest zatem używane w rozumieniu przedstawionym w materiałach konferencyjnych: Wstęp, s. 9.

5 Dz.U. z 2005 r. nr 93, poz. 775, dalej jako konwencja nr 102 MOP.

6 Art. 27 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jednolity: Dz.U. z 2017 r. poz. 682).

Konieczne jest uwzględnianie również rent rodzinnych, gdyż prawna regulacja zbiegu uprawnień do świadczeń z ubezpieczeń społecznych pozwala ubezpieczonym na wybór pobieranego świadczenia: własnej renty lub emerytury albo renty rodzinnej wynikającej z ubezpieczenia rentowego zmarłego żywiciela⁷. Taka regulacja może wspierać realizację funkcji ubezpieczenia emerytalnego.

Nabywanie prawa do emerytury i renty przez członków rodziny

W związku z powszechną pracą kobiet w zakresie kształtowania uprawnień emerytalnych i rentowych istotne jest, że Polska nie związała się przepisami prawa międzynarodowego dotyczącymi tzw. „płacy rodzinnej”, w tym art. 4 ust. 1 Europejskiej Karty Społecznej⁸. Zakłada się, że w rodzinie pracują co najmniej dwie osoby, a nie jeden tradycyjny „żywiciel rodziny”⁹. Wykonując pracę objętą ubezpieczeniami społecznymi, każda z tych osób nabywa własne uprawnienia emerytalne.

W przypadku pracowników stanowiących zdecydowaną większość ubezpieczonych wysokość wynagrodzenia za pracę ma być ustalona tak, by odpowiadało ono w szczególności rodzajowi wykonywanej pracy i kwalifikacjom wymaganym przy jej wykonywaniu, a także uwzględniało ilość i jakość świadczonej pracy (art. 78 Kodeksu pracy). Wszyscy pracownicy, bez względu na ich sytuację rodzinną, mają prawo do jednakowego wynagrodzenia za pracę o jednakowej wartości (art. 18^{3c} k.p.) bez stosowania kryteriów, którym można byłoby zarzucić, że są dyskryminujące (szczególnie płeć i wiek). Uwzględnianie w stosunkach pracy sytuacji rodziny pracownika mogłoby być uznane za naruszenie zasady równego traktowania. W związku z wdrożeniem europejskich dyrektyw antydyskryminacyjnych podobne ograniczenia obejmują najliczniejsze grupy ubezpieczonych, gdyż występują przy podejmowaniu i wykonywaniu działalności gospodarczej lub zawodowej, w tym na podstawie umowy cywilnoprawnej¹⁰. W konsekwencji w szeroko pojętym zatrudnieniu, a zwłaszcza w stosunkach pracy, występuje współcześnie niewiele

7 W razie zbiegu u jednej osoby prawa do kilku świadczeń emerytalnych lub rentowych wypłaca się jedno z tych świadczeń – wyższe lub wybrane przez zainteresowanego; art. 95 ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2018 r. poz. 1270, dalej jako ustawa o emeryturach i rentach z FUS).

8 W celu zapewnienia skutecznego wykonywania prawa do wynagrodzenia strony zobowiązują się uznać prawo pracowników do takiego wynagrodzenia, które zapewni im i ich rodzinom godziwy poziom życia; zob. Dz.U. z 1999 r. nr 8, poz. 67.

9 Udział kobiet w liczbie zatrudnionych w Polsce w 1950 r. wyniósł ok. 31 proc., na początku lat 70. przekroczył 40 proc., a w 2014 r. zbliżył się do 49 proc. Jednak poziom aktywności zawodowej kobiet jest niższy niż mężczyzn, zob. *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*, Warszawa 2016, s. 2.

10 Art. 8 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 1219).

składników wynagrodzenia i świadczeń odnoszących się do struktury rodziny zatrudnionego lub mających bezpośrednio wspierać rodzinę¹¹.

W ubezpieczeniach emerytalnym i rentowych wysokość świadczeń jest pochodną podstawy wymiaru składek (najczęściej wynagrodzeń) oraz określonych ustawowo wskaźników, które nie są uzależnione od płci lub sytuacji rodzinnej ubezpieczonych¹². Pod tym względem prawo zatrudnienia i prawo ubezpieczeń społecznych łącznie przyczyniają się do ograniczania rozbieżności w wysokości świadczeń. Występują jednak istotne odmienności w zakresie nabywania uprawnień. Dotyczą one wieku emerytalnego oraz wymaganego okresu składkowego i nieskładkowego¹³.

Rozwiązania legislacyjne nie eliminują faktycznych różnic między kobietami i mężczyznami w rodzaju zatrudnienia¹⁴, wysokości wynagrodzeń¹⁵ i podstawie wymiaru składek. Nie mogą również przeciwdziałać występowaniu trudnych dla rodziny sytuacji, takich jak klęski żywiołowe, bezrobocie lub konieczność sprawowania opieki nad członkami rodziny. W zakresie ubezpieczeń społecznych niektóre skutki takich sytuacji są łagodzone przez nałożenie obowiązku ubezpieczenia¹⁶ lub opłacanie składek ze środków publicznych (przerwy w podleganiu ubezpieczeniom lub ograniczanie wymiaru pracy lub składek ze względu na wykonywanie obowiązków opiekuńczych¹⁷, częściowo bezrobocie), bez różnic pod względem płci¹⁸. Występują jednak również problemy, którym nie odpowiadają szczególne rozwiązania legislacyjne zmierzające do zabezpieczenia dochodu na starość (np. ograniczanie wymiaru pracy lub składek ze względu na wykonywanie obowiązków opiekuńczych, nieodpłatna praca w gospodarstwie domowym¹⁹).

11 W zakładach pracy funkcję wspierania rodziny może pełnić zakładowy fundusz świadczeń socjalnych. Jednak zdają się ją przejmować zapewniane przez państwo świadczenia socjalne, które nie są powiązane z pracą i statusem prawno-zawodowym członków rodziny. Są one uzależnione od struktury rodziny i jej sytuacji materialnej, w tym szerzej ujętych dochodów (świadczenia rodzinne i wychowawcze, dodatek mieszkaniowy).

12 Np. wskaźniki waloryzacji (art. 40c ust. 4 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 963, z późn. zm., dalej jako ustawa systemowa; art. 25 ust. 6 ustawy o emeryturach i rentach z FUS) lub przeciętne wynagrodzenie (art. 4 pkt 9 ustawy o emeryturach i rentach z FUS).

13 Prawo do najniższej emerytury (art. 87 ust. 1a ustawy o emeryturach i rentach z FUS), łagodzenie warunków nabycia prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy (art. 57 ust. 2 i art. 58 ust. 4 ustawy o emeryturach i rentach z FUS), mimo że podstawowy wymagany okres jest jednakowy dla mężczyzn i kobiet (art. 58 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach z FUS).

14 W szczególności niskopłatne sfeminizowane zawody i branże.

15 W 2014 r. przeciętne wynagrodzenie kobiet było o 17 proc. niższe niż przeciętne wynagrodzenie mężczyzn; *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy, op. cit.*, s. 15.

16 Obowiązek ubezpieczenia członków rodziny współpracujących, także nieodpłatnie, przy wykonywaniu umów cywilnoprawnych lub działalności pozarolniczej (art. 6 ust. 1 pkt 4 i 5 ustawy systemowej).

17 Składki za osoby pobierające zasiłek macierzyński lub osoby sprawujące osobistą opiekę nad dzieckiem przez okres do 3 lat albo nad innymi członkami rodziny są finansowane ze środków publicznych – art. 6 ust. 1 pkt 19, art. 6 ust. 2a–2c, art. 6a–6b, art. 16 ust. 8 ustawy systemowej.

18 Za uzasadniony należy uznać wyjątek, że prawo do zasiłku macierzyńskiego i finansowania przez budżet państwa składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe za osoby go pobierające w początkowym okresie po urodzeniu dziecka zasadniczo przysługuje jedynie matkom (tzw. część pogołowa zasiłku).

19 Brana pod uwagę w ubezpieczeniu społecznym rolników.

Ubezpieczenie emerytalne a ubezpieczenia rentowe

Obecnie polski system emerytalny jest systemem zdefiniowanej składki, składającym się z dwóch obowiązkowych filarów. Pierwszy z nich jest finansowany repartycyjnie i zarządzany przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS). Świadczenia z tego filaru miały być regulowane ustawą o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Drugi filar miał być finansowany metodą kapitałową za pomocą środków gromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (OFE). Według nieaktualnych już początkowych założeń świadczeń z tego filaru miała dotyczyć odrębna ustawa o emeryturach kapitałowych.

Rozdzielenie filarów i uprawnień z nich wywodzonych staje się coraz bardziej problematyczne. Zmniejsza się zakres kapitałowego finansowania świadczeń. Obecnie tzw. drugi filar jest zasadniczo finansowany metodą repartycyjną, z uwzględnieniem szczególnej sytuacji licznych osób, które są członkami otwartych funduszy emerytalnych. Z 19,52 proc. podstawy wymiaru składki na ubezpieczenie emerytalne 7,3 proc. tej podstawy wymiaru przypada na drugi filar. Jedynie 2,92 proc. podstawy wymiaru może być przekazywane do otwartych funduszy emerytalnych w celu sfinansowania przyszłych świadczeń z zastosowaniem metody kapitałowej. Pozostałe kwoty odpowiadające składkom, które miały być przekazywane do drugiego filaru, są ewidencjonowane przez ZUS na wyodrębnionym subkoncie w ramach indywidualnego konta ubezpieczonego.

Wypłata świadczeń jest regulowana ustawą o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Na podstawie ustawy o emeryturach kapitałowych wypłacane są jedynie okresowe emerytury kapitałowe, które mogą przysługiwać kobietom w wieku 60–65 lat.

Przy dokonywaniu zmian²⁰ ustawodawca założył, że będzie zachowana „integralność drugiego filaru”²¹. Rozwiązania, które były powiązane z gromadzeniem środków przypisywanych danemu ubezpieczonemu, zostały przeniesione do regulacji prawnej dotyczącej części systemu zakładającej repartycyjne finansowanie świadczeń. Ma temu służyć subkonto poprzez osobny zapis o części wpłaconych składek. Wielkość ewidencjonowanej w ten sposób części składki jest ściśle powiązana z ewentualnym przekazywaniem części składki do otwartego funduszu emerytalnego. Te rozwiązania prawne odpowiadają przyjętemu pierwotnie założeniu o kapitałowej metodzie finansowania części systemu emerytalnego. Dlatego w dalszym ciągu można mówić o „kapitałowym” drugim filarze i zasadne jest wyraźne rozdzielanie procesu inwestowania oszczędności emerytalnych od

20 Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. nr 75, poz. 398).

21 Projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych, Sejm RP VI kadencji, druk nr 3946, 10.03.2011 r., uzasadnienie, s. 21.

zasad wypłaty świadczeń²². Należy jednak podkreślić, że obecnie finansowanie kapitałowe jest jedynie niewielką częścią systemu i nie obejmuje wszystkich ubezpieczonych. Prowadzi to do wielu wątpliwości i nieporozumień, ale chroni oczekiwania społeczne wywołane przez deklaracje polityczne z okresu tworzenia obecnego systemu.

Renty z tytułu niezdolności do pracy i renty rodzinne są wypłacane z ubezpieczeń rentowych, finansowanych metodą repartycyjną, w ramach systemu o zdefiniowanym świadczeniu. Oprócz renty rodzinnej do świadczeń wypłacanych z tego źródła po śmierci ubezpieczonych lub emerytów można zaliczyć również zasiłek pogrzebowy oraz dodatek dla sieroty zupełnej. Konstrukcje dotyczące ustalania wysokości tych świadczeń zostały wypracowane przed reformą emerytalną i są odmienne od obecnych konstrukcji prawa emerytalnego.

Przed 1999 r. emerytury i renty rodzinne przysługiwały w ramach jednolitego ubezpieczenia społecznego. Dlatego trzeba pamiętać, że punktem wyjścia jest system, w którym renta rodzinna tradycyjnie jest traktowana jako uprawnienie pochodne od uprawnień do renty lub emerytury²³ w zależności od tego, które z tych świadczeń przysługiwało lub mogłoby przysługiwać zmarłemu. Przed reformą ubezpieczeń społecznych rozpoczętą w 1999 r. było to bardzo racjonalne podejście: opłacano jednolite składki, świadczenia emerytalne i rentowe były przyznawane na warunkach określonych w odniesieniu do zbliżonych kryteriów i według podobnych wzorów była obliczana ich wysokość.

Spójność tę podważyło wprowadzenie emerytury w systemie zdefiniowanej składki przy zachowaniu wcześniejszych zasad dotyczących rent z tytułu niezdolności do pracy i pochodnych od nich rent rodzinnych. Zaczęto stosować różne formuły ustalania wymiaru emerytur i rent rodzinnych. W drugim filarze ubezpieczenia emerytalnego miało się to wiązać z nową, kapitałową metodą finansowania emerytur. Skutkiem wyodrębnienia jednostek rachunkowych wyrażających uprawnienia członków OFE do środków zgromadzonych w OFE było uregulowanie uprawnień byłych małżonków w stosunku do systemu emerytalnego po rozpadzie małżeństwa (poprzez rozwód, unieważnienie małżeństwa lub śmierć jednego z małżonków). Są one niezależne od uprawnień do rent rodzinnych.

W latach 90. XX w., gdy powstawała koncepcja obecnego systemu ubezpieczeń społecznych mającego wiele cech systemu kapitałowego, polskie społeczeństwo nie miało doświadczeń ani z kapitałem, ani tym bardziej z kapitałowym systemem emerytalnym. Nie było przyzwyczajone do poważnego podchodzenia do podziału majątku w razie rozpadu małżeństwa albo po śmierci członków rodziny. Majątek do podziału w większości rodzin był znikomy i miał charakter wyłącznie konsumpcyjny, służący do zaspokajania elementarnych potrzeb grupy rodzinnej²⁴. Wydaje się, że między innymi dlatego narastające

22 Zob. np. T. Szumlisz, *Organizacja i funkcjonowanie funduszy emerytalnych* [w:] *System ubezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, red. G. Szpor, Warszawa 2016, s. 203–204.

23 Z punktu widzenia uczestników systemu są one związane z niezdolnością do przekazania rodzinie środków utrzymania, a więc ryzykiem śmierci żywiciela, a nie z pobieraniem „zasłużonej emerytury”, a więc ryzykiem starości. Nie ma więc tutaj koncepcji nawiązującej do idei „kapitału emerytalnego”, który powinien zostać wykorzystany nawet po śmierci ubezpieczonego, czego można się doszukiwać w obecnym drugim filarze systemu emerytalnego.

24 Zob. Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Sejm RP IV kadencja, druk nr 1566, 23.09.2003, uzasadnienie, s. 1.

kwoty gromadzone na kontach ubezpieczonego i w funduszach emerytalnych tak silnie oddziałują na wyobraźnię społeczeństwa. W wielu rodzinach są to jedyne wypracowane i „odłożone” kwoty, postrzegane jako te, które rzeczywiście mają zabezpieczyć rodzinę.

Rola rent rodzinnych w wypełnianiu funkcji systemu emerytalnego

W ujęciu systemowym sytuacja rodziny po śmierci ubezpieczonego jest zabezpieczana przede wszystkim przez rentę rodzinną jako jedno ze świadczeń przysługujących w ramach ubezpieczeń rentowych²⁵. Mimo rozdzielenia ubezpieczenia emerytalnego od ubezpieczeń rentowych i ich finansowania poprzez odrębne i odrębnie ewidencjonowane składki²⁶ regulacja zakresu podlegania tym ubezpieczeniom i opłacania składek jest prawie jednakowa²⁷. Przedmiotem ubezpieczeń rentowych jest jednak nie tylko ryzyko śmierci żywiciela, lecz także niezdolności do pracy (inwalidztwo). Renty z tytułu niezdolności do pracy są jednym ze świadczeń, które może przysługiwać członkom rodziny zmarłego do osiągnięcia przez nich wieku emerytalnego. Utrudnia to ocenę, które ze świadczeń można powiązać z adekwatnością systemów emerytalnych i w jakim zakresie.

Pozostały przy życiu małżonek lub inny członek rodziny może wybrać, czy korzystniejsza dla niego jest renta rodzinna czy własne świadczenie emerytalne albo renta z tytułu niezdolności do pracy. Wysokość renty rodzinnej oblicza się od „świadczenia, które przysługiwałoby zmarłemu”, czyli od ustalonej dla zmarłego kwoty renty z tytułu całkowitej niezdolności do pracy lub emerytury. Zasady nabycia prawa i obliczania wysokości emerytur oraz rent znacznie się różnią. Emerytury są świadczeniami w systemie zdefiniowanej składki²⁸, a renty z tytułu niezdolności do pracy – w systemie zdefiniowanego świadczenia²⁹.

Skoro ubezpieczenie emerytalne i ubezpieczenia rentowe są odrębnymi rodzajami ubezpieczeń społecznych, w zasadzie nie występują i nie powinny między nimi występować związki konstrukcyjne. Jeżeli takie związki mają być wprowadzane, powinny mieć bardzo przekonujące uzasadnienie.

Dlatego poważnym zgrzytem jest regulacja prawna zmierzająca do pomniejszenia renty rodzinnej przysługującej z repartycyjnych ubezpieczeń rentowych o kwoty wypłacone

25 To okresowe świadczenie powinno być brane pod uwagę przy ocenie realizacji zobowiązań międzynarodowych Polski dotyczących standardu ochrony ryzyka śmierci żywiciela. Na podstawie art. 62 konwencji MOP nr 102 świadczenia powinny być udzielane w formie wypłat okresowych w wysokości ustalonej zgodnie z postanowieniami konwencji. Przedmiot ochrony powinien obejmować utratę przez wdowę lub dzieci środków utrzymania z powodu śmierci żywiciela rodziny (art. 60).

26 Odpowiednio na koncie ubezpieczonego i subkoncie w ramach funduszu emerytalnego w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych oraz w otwartym funduszu emerytalnym albo w ramach funduszu rentowego w ZUS.

27 Z wyjątkiem osób sprawujących osobistą opiekę nad dzieckiem, które podlegają tylko ubezpieczeniu emerytalnemu (art. 6b ustawy systemowej).

28 Art. 24 i nast. ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

29 Art. 65 i nast. ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

z odrębnego drugiego (kapitałowego) filaru systemu emerytalnego³⁰. Mechanizm ten wpływa na opłacalność dokonywanego wyboru między własnym świadczeniem a świadczeniem pochodnym od emerytury zmarłego.

Podstawę obliczenia emerytury, która przysługiwałaby osobie zmarłej, pomniejsza się o część kwoty środków zewidencjonowanych na subkoncie³¹, które zostały wypłacone w ramach podziału środków w razie rozwodu, unieważnienia małżeństwa albo w razie śmierci osoby, dla której ZUS prowadzi to subkonto³². Pomniejszenie to stosuje się również przy wypłacie gwarantowanej, czyli szczególnym świadczeniu, które powstaje, jeżeli emeryt umrze w okresie trzech lat od miesiąca, od którego po raz pierwszy wypłacono emeryturę. Wypłata gwarantowana przysługuje wskazanym przez ubezpieczonego osobom uposażonym, które (za zgodą małżonka) mogą być innymi osobami niż osoby uprawnione do renty rodzinnej³³.

Rozwiązanie to jest kontrowersyjne, gdyż systemowo nie ma związku między ubezpieczeniem emerytalnym a rentowymi. Opłacane są odrębne składki przekazywane do odrębnych funduszy. Różne są zasady ich finansowania. Pod względem prawnym są to niezależne porządki o osobnej regulacji i osobnych procedurach ustalania uprawnień. Podział środków zgromadzonych w drugim filarze i wypłata gwarantowana są niezależne od prawa do renty rodzinnej i mogą być skierowane do innych osób niż korzystające z renty.

Świadczenia finansowane ze składek emerytalnych nie powinny pomniejszać wysokości świadczeń finansowanych ze składek rentowych. Według deklaracji towarzyszących reformie systemu emerytalnego ewentualne transfery środków z drugiego filaru emerytalnego miały służyć podwyższeniu, a nie obniżeniu renty rodzinnej³⁴. Pozostałością tej koncepcji jest postreganie wypłat z funduszu emerytalnego jako swoistej (częściowej) namiastki renty rodzinnej, powiązanej co najmniej funkcjonalnie³⁵. Skoro wypłaty te prowadzą do obniżenia, a nie podwyższenia świadczeń rentowych, takie przedstawianie sprawy może wprowadzać w błąd.

Innym przypadkiem powiązania systemu emerytalnego i renty rodzinnej jest ustawa regulacja sposobu wskazywania osób uprawnionych do wypłaty gwarantowanej jako pochodnej środków z drugiego filaru emerytalnego. Regulacja zakresu podmiotowego

30 Art. 73 ust. 3a i 3b ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

31 Podobny efekt wywołuje podział środków zgromadzonych w OFE. Na podstawie art. 82 i 131 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych w pierwotnym brzmieniu (tekst jednolity: Dz.U. z 2017 r. poz. 870, z późn. zm., dalej jako ustawa o funduszach emerytalnych), jeżeli w chwili śmierci członek otwartego funduszu pozostawał w związku małżeńskim, fundusz dokonuje wypłaty transferowej połowy środków zgromadzonych na rachunku zmarłego na rachunek małżonka zmarłego w otwartym funduszu w zakresie, w jakim środki te stanowiły przedmiot małżeńskiej wspólności majątkowej. Niewykorzystane w ten sposób środki wypłaca się wskazanym przez ubezpieczonego osobom fizycznym.

32 Wypłaty dokonuje się na zasadach określonych w ustawie o funduszach emerytalnych.

33 Konstrukcja wypłaty gwarantowanej jest krytykowana z punktu widzenia zasad ubezpieczeniowych; zob. K. Antonów, *Sytuacja prawna składek zaewidencjonowanych na subkoncie w ZUS w razie rozwodu lub śmierci ubezpieczonego albo śmierci emeryta*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2011, nr 5, s. 4–6, I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2017, s. 72–74. Przedstawiane są alternatywne propozycje: T. Szumlicz, *op. cit.*, s. 242.

34 Zob. art. 131 ustawy o funduszach emerytalnych w pierwotnym brzmieniu (Dz.U. nr 139, poz. 934).

35 Zob. J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze 2006, s. 146; R. Pacud, *Oczekiwanie prawne na emeryturę dożywotnią (ekspektatywa)*, Bydgoszcz, Katowice 2006, s. 168; K. Antonów [w:] K. Antonów, M. Bartnicki, B. Suchacki, *Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: komentarz*, Kraków, Warszawa 2009, s. 177; I. Jędrasik-Jankowska, *op. cit.*, Warszawa 2017, s. 74.

prawa do renty rodzinnej ogranicza wówczas swobodę emeryta. System rentowy oddziałuje więc na system emerytalny.

Emeryt może wskazać imiennie jedną lub kilka osób fizycznych jako osoby uposażone, na rzecz których po jego śmierci ma nastąpić wypłata jednorazowego świadczenia pieniężnego, zwanego wypłatą gwarantowaną. Wymagana jest zgoda małżonka na wskazanie osób spoza uprawnionych do renty rodzinnej. Brak wskazania osoby uposażonej oznacza wskazanie jako osoby uposażonej małżonka, o ile w chwili śmierci emeryta pozostawał z nim we wspólności majątkowej. W pozostałych przypadkach wypłata gwarantowana wchodzi w skład spadku³⁶.

Odmowa małżonka udzielenia zgody może więc działać na jego korzyść. Może także prowadzić do uzyskania uprawnień z systemu emerytalnego przez spadkobierców, którymi mogą być osoby spoza kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej. Rozwiązanie to miało zapewne służyć wzmocnieniu koncepcji wspierania zabezpieczenia ryzyka śmierci żywiciela (właściwego dla rent rodzinnych) przez świadczenia emerytalne. Jednak czyni to w sposób bardzo luźny i pośredni, mogący prowadzić do skutków odwrotnych od założonych.

Oba wskazane powyżej przypadki powiązań między systemem emerytalnym i rentami rodzinnymi należy uznać za naruszające konstrukcyjną odrębność ubezpieczenia emerytalnego i ubezpieczeń rentowych.

Podział majątku wspólnego po ustaniu małżeńskiej wspólności majątkowej

W obecnym stanie prawnym dochodzi do zmian w sytuacji uczestników systemu emerytalnego (w zakresie środków w OFE lub kwot zewidencjonowanych na subkoncie) w przypadkach, które można łącznie nazwać rozpadem małżeństwa, czy ściślej – ustaniem małżeńskiej wspólności majątkowej. Można do nich zaliczyć: rozwód lub unieważnienie małżeństwa³⁷, separację³⁸, śmierć ubezpieczonego³⁹, a także ustanie wspólności majątkowej w czasie trwania małżeństwa albo umowne wyłączenie lub ograniczenie wspólności ustawowej między ubezpieczonym a jego małżonkiem⁴⁰. W ramach systemu emerytalnego różnią się skutki rozpadu małżeństwa emeryta i ubezpieczonego, który nie nabył jeszcze uprawnień emerytalnych. Tu zostaną opisane wspólne skutki przypadków rozpadu małżeństwa ubezpieczonych, którzy nie osiągnęli wieku emerytalnego. Skutki śmierci emerytów są bardziej złożone, gdyż wchodzi w grę dodatkowe osoby i uprawnienia, o których będzie osobno mowa dalej.

36 Art. 25b ust. 1, 2 i 5 ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

37 Art. 126 ustawy o funduszach emerytalnych, art. 40e ust. 1 ustawy systemowej.

38 Orzeczenie separacji powoduje powstanie między małżonkami rozdzielności majątkowej oraz ma skutki takie jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 54 § 1 i art. 614 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

39 Art. 131 ustawy o funduszach emerytalnych, art. 40e ust. 1 ustawy systemowej.

40 Art. 129 ustawy o funduszach emerytalnych, art. 40e ust. 12 ustawy systemowej.

Podział uprawnień po rozpadzie małżeństwa osób, z których przynajmniej jedna była ubezpieczona, dotyczy wyłącznie drugiego filaru powszechnego systemu emerytalnego. Jego rola uzależniona jest od stosunkowo wielu okoliczności: decyzji ubezpieczonego o przeznaczeniu składki i ewentualnie o wyborze OFE, od wyników polityki inwestycyjnej OFE, rozpoczęcia przekazywania środków z OFE do ZUS w ramach tzw. suwaka oraz od małżeńskich stosunków majątkowych. Chodzi jedynie o część uprawnień związanych z uczestnictwem małżonków w systemie emerytalnym. W pierwszym filarze, całkowicie repartycyjnym, uprawnienia emerytalne są budowane i nabywane indywidualnie, niezależnie od sytuacji rodzinnej ubezpieczonego. W odniesieniu do pierwszego filaru wciąż rolę zapewniania utrzymania byłemu małżonkowi może odgrywać tylko renta rodzinna⁴¹, także po osiągnięciu przez niego wieku emerytalnego.

Jeżeli małżeństwo członka otwartego funduszu emerytalnego zostało rozwiązane przez rozwód lub unieważnione, środki zgromadzone w drugim filarze są przekazywane w ramach wypłaty transferowej na rachunek byłego współmałżonka w otwartym funduszu emerytalnym lub na subkonto. Przepisy jednoznacznie wskazują, że te same zasady stosuje się, gdy do podziału środków dochodzi „w przypadku ustania wspólności majątkowej w czasie trwania małżeństwa albo umownego wyłączenia lub ograniczenia wspólności ustawowej”. Do podziału dochodzi również w wyniku śmierci ubezpieczonego. Jeżeli w chwili śmierci ubezpieczony pozostawał w związku małżeńskim, dokonuje się wypłaty transferowej połowy⁴² środków zgromadzonych na rachunku zmarłego na rachunek małżonka zmarłego w otwartym funduszu lub ewidencjonuje się część składek „przypadających w wyniku podziału byłemu małżonkowi na jego subkoncie, w zakresie, w jakim te środki lub zewidencjonowane kwoty stanowiły przedmiot małżeńskiej wspólności majątkowej”. Należy zatem uznać, że podział ten nie wynika z ubezpieczeniowej koncepcji uprawnień z drugiego filaru emerytalnego, lecz z traktowania tych środków jako składnika wspólnego majątku małżonków⁴³. Po ustaniu wspólności majątkowej nie dochodzi do wypłaty świadczeń o charakterze ubezpieczeniowym, lecz do rozdzielenia składników majątku w sposób odpowiadający cywilistycznym stosunkom majątkowym między małżonkami.

Podział jest dokonywany z mocy prawa, lecz nie wcześniej niż po przedstawieniu dowodu, że uprawnienia przypadły byłemu współmałżonkowi⁴⁴ albo po dokonaniu przez byłego małżonka określonych czynności służących doprecyzowaniu zakresu przekazania

41 Po rozwodzie przysługuje ona byłemu małżonkowi, jeżeli w dniu śmierci ubezpieczonego osiągnął 50 lat lub był niezdolny do pracy albo wychowywał dziecko oraz miał prawo do alimentów ze strony ubezpieczonego ustalone wyrokiem lub ugodą.

42 Zgodnie z art. 43 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oboje małżonkowie mają równe udziały w majątku wspólnym. Jednakże z ważnych powodów każdy z małżonków może żądać, ażeby ustalenie udziałów nastąpiło z uwzględnieniem stopnia, w którym każdy z nich przyczynił się do powstania tego majątku; zob. np. postanowienie Sądu Okręgowego w Kielcach z 26 maja 2017 r., II Ca 930/16.

43 Art. 31 § 2 pkt 3 i 4 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego; według Projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Sejm RP IV kadencja, druk nr 1566, 23.09.2003, uzasadnienie, s. 7–8: „Ponadto istotnym novum związanym z nową sytuacją prawną w zakresie ubezpieczeń społecznych jest wskazanie w art. 31 § 2 pkt 3 środków zgromadzonych na rachunku otwartego lub pracowniczego funduszu emerytalnego jako składnika majątku wspólnego”.

44 Art. 127 ustawy o funduszach emerytalnych.

środków⁴⁵ lub zewidencjonowania kwot na subkoncie. Na uprawnienia emerytalne byłych małżonków bezpośredni wpływ mają ich ustalenia dotyczące majątku. Instytucje emerytalne (OFE i ZUS) są tylko informowane o tym, co wynika z innych stosunków prawnych⁴⁶. Ten prosty automatyzm uwzględniania w prawie emerytalnym ustaleń dokonanych w zakresie prawa rodzinnego (cywilnego) jest powiązany z całością konstrukcji małżeńskich stosunków majątkowych. Dodatkowo przemawia za postrzeganiem tej procedury jako przykładu zastosowania cywilistycznych zasad podziału wspólnie wypracowywanego majątku rodziny, a nie jako transferu ekspektatyw emerytalnych.

Można zatem uznać, że we wszystkich omawianych przypadkach rozpadu małżeństwa następuje „wyrównanie dorobku” między małżonkami w zakresie ich przyszłych uprawnień emerytalnych. Nie uwzględnia się zakresu obowiązków alimentacyjnych małżonków. Przy ocenie tych rozwiązań nie można więc odwoływać się do koncepcji związanych z utratą żywiciela w ubezpieczeniach rentowych. Nie jest oceniana sytuacja na przyszłość (źródło przyszłego dochodu), lecz z przeszłości (zgromadzone już składki). Dokonywana jest jedynie zmiana w obecnie istniejących oczekiwaniach w systemie emerytalnym zdefiniowanej składki, ściśle w odniesieniu do zgromadzonych środków lub zewidencjonowanych w danej dacie kwot. Nie dochodzi do wypłaty kwot z systemu ani do jakiegokolwiek przeliczania lub innego rodzaju modyfikacji związanych ze wskaźnikami lub elementami stosowanymi w przepisach emerytalnych dla nabywania lub ustalania wysokości emerytur. Uzasadnieniem jest więc uwzględnienie różnorodnego wkładu w małżeństwo i poziom życia rodziny, mające głównie służyć zwiększeniu przyszłych emerytur kobiet⁴⁷. Jednak to, czy zmiany te są na korzyść (zwiększenie kwot lub środków) czy na niekorzyść (zmniejszenie kwot lub środków) któregośkolwiek z małżonków, jest uzależnione od sytuacji faktycznej w danej rodzinie, czyli relacji wysokości składek opłaconych przez byłych małżonków w trakcie trwania małżeństwa.

Uprawnienia z systemu emerytalnego wynikające ze śmierci ubezpieczonego lub emeryta

Występujące w ubezpieczeniu emerytalnym uprawnienia przyznawane po śmierci ubezpieczonego innym osobom są zagadnieniem wyjątkowo kontrowersyjnym. Osoby uprawnione są wskazywane przez ubezpieczonego, lecz w pewnych sytuacjach o ich kręgu

⁴⁵ Art. 132 ust. 2 i 4 ustawy o funduszach emerytalnych.

⁴⁶ Ubezpieczony ma obowiązek złożenia instytucjom emerytalnym (ZUS lub OFE) pisemnego oświadczenia o stosunkach majątkowych istniejących między nim a jego współmałżonkiem (art. 39 ust. 4 ustawy systemowej, art. 83 ustawy o funduszach emerytalnych).

⁴⁷ W odniesieniu do rozwiązań niemieckich zob. J. Ratajczak-Tuchołka, *Emerytury kobiet w ubezpieczeniowych systemach emerytalnych w Niemczech i w Polsce*, Poznań 2010, s. 94.

decyduje ustawa. Uprawnienia przysługują w ramach systemu finansowanego głównie metodą repartycyjną, lecz wywodzą się z konstrukcji drugiego filaru systemu emerytalnego, który w założeniu miał być filarem kapitałowym. Dlatego ich ukształtowanie odpowiada idei podziału środków zgromadzonych na rzecz zmarłego w postaci przysługujących mu praw majątkowych do środków funduszu emerytalnego⁴⁸.

W ramach systemu emerytalnego różnią się skutki śmierci osoby ubezpieczonej, która nie nabyła jeszcze uprawnień emerytalnych i emeryta. W zakresie majątku wspólnego małżonków skutki śmierci ubezpieczonego zostały opisane powyżej. Natomiast w przypadku osób samotnych oraz w części nieprzypadającej małżonkowi w wyniku podziału majątku wspólnego mamy do czynienia z wypłatą środków na rzecz osób wskazanych przez ubezpieczonego lub emeryta albo spadkobierców. Te wynikające ze składek na ubezpieczenia emerytalne wypłaty nie są przypisane do celu zabezpieczenia dochodu po osiągnięciu wieku emerytalnego. Osoby uprawnione mogą wykorzystać je w dowolny sposób, w tym zachować je w systemie emerytalnym na poczet przyszłych uprawnień emerytalnych⁴⁹.

W przypadku emerytów wyznaczona została granica trzech lat od miesiąca, od którego po raz pierwszy wypłacono emeryturę. Śmierć emeryta po tych trzech latach nie wywołuje dodatkowych skutków w zakresie ubezpieczenia emerytalnego⁵⁰.

Jeżeli śmierć emeryta pobierającego emeryturę nastąpiła w okresie trzech lat od miesiąca, od którego po raz pierwszy wypłacono emeryturę, osoba uposażona zgodnie z dyspozycją emeryta nabywa prawo do całości albo części wypłaty gwarantowanej⁵¹. Wypłata gwarantowana jest ustalana jako różnica między kwotą środków zewidencjonowanych na subkoncie a iloczynem liczby pełnych miesięcy, które upłynęły od początku miesiąca, kiedy po raz pierwszy wypłacono emeryturę, do końca miesiąca, w którym nastąpiła śmierć emeryta, oraz trzydziestej siódmej części kwoty zewidencjonowanej na tym subkoncie.

Emeryt może dowolnie wskazać osoby uposażone, lecz wskazanie osoby spoza kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej może nastąpić po uzyskaniu zgody współmałżonka emeryta wyrażonej w formie pisemnej, o czym już była mowa. Brak wskazania osoby uposażonej wyznacza małżonka, o ile w chwili śmierci emeryta pozostawał z nim we wspólności majątkowej, a w pozostałych przypadkach wypłata gwarantowana wchodzi w skład spadku.

Rozwiązania te można uznać za niespójne. Częściowo są powiązane z bezpośrednią wypłatą pieniężną, a częściowo z narastaniem uprawnień emerytalnych. Z punktu

48 Pogląd ten jest krytykowany, w szczególności w odniesieniu do wypłaty gwarantowanej: I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2017, s. 73.

49 Wypłata środków przypadających małżonkowi zmarłego może być przekazana na jego żądanie na rachunek w otwartym funduszu emerytalnym (art. 132 ust. 3 ustawy o funduszach emerytalnych) i na subkoncie (art. 40e ust. 3 ustawy systemowej).

50 Z ubezpieczeń rentowych określone osoby mogą nabyć prawo do odpowiednich świadczeń (renta rodzinna, zasiłek pogrzebowy na pokrycie kosztów pogrzebu).

51 Art. 25b ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

widzenia adekwatności systemów emerytalnych najbardziej zastanawiające jest wyodrębnienie trzyletniego okresu po przejściu na emeryturę i szczególne traktowanie osób związanych z emerytem, który zmarł w tym okresie. Wprowadzenie wypłaty gwarantowanej traktowano jako amortyzację „szoku przejścia”, czyli utraty przez ubezpieczonego poczucia prawa własności do zgromadzonych na rachunkach w otwartych funduszach emerytalnych oszczędności⁵². Nie odwoływano się do celu zapewniania uposażonym adekwatnych świadczeń, tym bardziej że wypłaty te są zbyt niskie, by odgrywać istotną rolę w stałym zapewnianiu środków utrzymania.

Z teoretycznego punktu widzenia spór dotyczy charakteru prawnego wypłat i oceny ich skutków. W praktyce kluczowa jest przede wszystkim ilość środków podlegających rozdysponowaniu oraz moment wskazywania uprawnień lub uposażonych, a nie moment realizacji ryzyka (śmierci ubezpieczonego postrzeganego jako żywiciel rodziny). Problem ochrony interesów rodziny w prawie emerytalnym występuje zatem w innym momencie niż w prawie rentowym.

Wnioski

Odniesienie rent rodzinnych oraz uprawnień małżonków i innych osób po rozpadzie małżeńskiej wspólności majątkowej do problemu adekwatności emerytur jest trudne, gdyż w zagadnieniach tych koncentrują się najbardziej złożone pod względem prawnym dylematy reformowania polskiego systemu ubezpieczeń społecznych. Zróżnicowany jest zakres przedmiotowy rozwiązań. Występują one w ramach poszczególnych filarów. Nie doszło do ich ujednoczenia w całym systemie emerytalnym. Odrębnie należy rozpatrywać relacje między pierwszym filarem emerytalnym i rentami oraz relacje między drugim filarem a ubezpieczeniami rentowymi, mimo że dopiero łącznie oba filary są traktowane jako obowiązkowy bazowy system emerytalny. Zasadniczo adekwatność systemów emerytalnych powinna być zapewniana w oderwaniu od rent rodzinnych, które są świadczeniem alternatywnym, a nie uzupełnieniem wysokości emerytur.

W przyjętych konstrukcjach przełomowym momentem jest osiągnięcie wieku emerytalnego. Wówczas zasadniczo zmienia się zakres i rodzaj uprawnień rodziny. Dlatego silnie oddziałują zmiany wieku emerytalnego, w szczególności jego różnicowanie według płci. Wpływają one na prawdopodobieństwo korzystania z określonych uprawnień (np. wypłaty gwarantowanej) przez małżonka danej płci. Powinny więc być uwzględniane w ocenie mechanizmów korygowania wysokości świadczeń ze względu na płeć. Ostateczny kształt tych uprawnień zależy od przebiegu ubezpieczenia zainteresowanych, w tym tytułów ubezpieczenia i opłacanych składek. Jest zatem pośrednią konsekwencją ewentualnego stosowania rozwiązań ułatwiających objęcie ubezpieczeniami społecznymi osób obarczonych obowiązkami rodzinnymi i korygujących wysokość należnych od nich

⁵² Sejm RP, VI kadencja, druk nr 743, 7.07.2008, uzasadnienie, s. 4.

składek i przysługujących świadczeń⁵³. System emerytalny silnie odzwierciedla zewnętrzne uwarunkowania jego funkcjonowania, co ostatecznie wywołuje większe zagrożenie ubóstwem dla kobiet po osiągnięciu wieku emerytalnego.

Uwzględnione w niniejszym opracowaniu uprawnienia, które dotyczą okresu przed osiągnięciem wieku emerytalnego, obejmują jedynie osoby pozostające w formalnym związku małżeńskim i osoby wskazane przez ubezpieczonego. Małżonkom zapewniono pewną swobodę wynikającą z możliwości kształtowania małżeńskich stosunków majątkowych. Do przesunięć majątkowych dochodzi na etapie przezroczystościowym. Wpływają one w pewnym stopniu na przyszłą emeryturę małżonków, ale zwykle nie mają dla niej pierwszoplanowego znaczenia⁵⁴. W zakresie, w jakim pozostają w systemie emerytalnym jako podstawa ustalania wysokości przyszłych świadczeń (poprzez zapis na subkoncie), a nie jako wypłata kwot, uzasadnione jest traktowanie ich jako ekspektatyw emerytalnych⁵⁵. Nie gwarantują one prawa do minimalnej emerytury, które jest powiązane z długością osiągniętych okresów, a nie z ewidencjonowanymi kwotami oderwanymi od okresów ubezpieczenia⁵⁶. Przemawia to na rzecz wywodzenia tych uprawnień ze wspólnego gromadzenia środków przez rodzinę (przeszłości), a nie idei zabezpieczania dochodu w trudnych okresach życia (przyszłości).

Ocena ról poszczególnych rodzajów uprawnień różni się dla poszczególnych kategorii zainteresowanych, którym przypisano różne warunki nabycia uprawnień (z mocy prawa lub na skutek decyzji ubezpieczonego), wysokość (w ramach wspólności majątkowej małżeńskiej lub całości zgromadzonych środków lub zewidencjonowanych kwot) oraz sposób wypłaty (wypłata pieniężna, przekazanie do OFE lub ewidencjonowanie na subkoncie). Można wyodrębnić status małżonków, dzieci, osób uprawnionych do renty rodzinnej, spadkobierców oraz osób niespokrewnionych. Nie występują rozróżnienia ze względu na płeć, ale istotne są inne okoliczności, takie jak sytuacja rodzinna (małżeństwo, związek pozamałżeński), małżeńskie stosunki majątkowe, wskazania ubezpieczonych i emerytów. Rozszerzenie kręgu osób uprawnionych do świadczeń z systemu emerytalnego poza ścisły krąg rodzinny sprawia wrażenie sztucznego. W ten sposób podtrzymywane są relacje, które z punktu widzenia ubezpieczenia emerytalnego są irrelevantne i nie pełnią żadnej funkcji wspierającej realizację jego celów. Jednocześnie wypływ środków osłabia możliwości finansowania emerytur. Z tego punktu widzenia omawiane rozwiązania jedynie wyjątkowo mogą służyć wzmocnieniu adekwatności systemu emerytalnego.

53 J. Ratajczak-Tuchołka, *op. cit.*, s. 171–174.

54 Wyjątek oczywiście dotyczy osób, które nigdy nie miały własnego tytułu do ubezpieczeń społecznych, ich składki były znikome albo przy bardzo dużych różnicach w podstawach wymiaru składek małżonków.

55 R. Pacud, *op. cit.*, s. 165 i nast.

56 Art. 87 ust. 1 i 3 ustawy o emeryturach i rentach z FUS.

dr hab. Dorota Dzienisiuk
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski

ŹRÓDŁA

- Antonów K., *Sytuacja prawna składek zaewidencjonowanych na subkoncie w ZUS w razie rozwodu lub śmierci ubezpieczonego albo śmierci emeryta*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2011, nr 5.
- Antonów K., Bartnicki M., Suchacki B., *Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: komentarz*, Kraków, Warszawa, 2009.
- *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016.
- Jędrasik-Jankowska I., *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2017.
- Jończyk J., *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze 2006.
- Pacud R., *Oczekiwanie prawne na emeryturę dożywotnią (ekspektatywa)*, Bydgoszcz, Katowice 2006.
- Ratajczak-Tuchołka J., *Emerytury kobiet w ubezpieczeniowych systemach emerytalnych w Niemczech i w Polsce*, Poznań 2010.
- Szumlicz T., *Organizacja i funkcjonowanie funduszy emerytalnych [w:] System ubezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, red. G. Szpor, Warszawa 2016.

Comments on the role of survivors' pensions and entitlements of family members in the Polish pension system

An assessment of the pension system in Poland requires consideration of family pensions and various rights granted under the pension system to family members and other persons designated by the insured. The situation of the family after the insured's death is secured primarily by the survivor's pension as part of a separate disability insurance. A survivor's pension is an alternative, not a supplement to pensions, because a surviving spouse or other family member can choose whether his or her own pension or disability pension is more favorable to them. The scope and conditions of the application of individual solutions concerning the breakdown of marriage and the death of the insured or a pensioner are diversified. In principle, their impact on fulfilling the function (adequacy) of the pension system is negligible.

Key words: old-age pension, survivor's pension, death, family